

HISTORISK TIDSKRIFT
(Sweden)

137:4 • 2017

Ingar Kaldal, *Minner som prosesser – i sosial- og kulturhistorie* (Oslo: Cappelen Damm Akademisk 2016). 189 s.

Paul Knutsen, *Å forstå historie: Vitenskapsteori og forskningspraksis* (Kristiansand: Portal forlag 2016). 233 s.

I en tankeväckande novell av Jorge Luis Borges begåvas huvudpersonen med den märkliga egenskapen att minnas varenda detalj i hela sitt liv. Varje samtal, händelse, känsla eller dröm registreras som i en databas. Detta innebär dock även en oförmåga att generalisera och abstrahera, att skapa mening av sina minnen. I sin bok om minnen använder den norske historikern Ingar Kaldal denna berättelse för att illustrera poängen att minnen inte bara är återgivna observationer från ett förflutet, de är tolkade och inte sällan om-tolkade för att i slutändan vara meningsfulla för oss.

Boken är brett upplagd men kan grovt delas in i tre delar. I den första redogörs utförligt för hur minnen behandlats som källmaterial i olika vetenskapliga sammanhang, från tidiga folkminnen via arbetarminnen och 1970-talets socialhistoriska guldålder till dagens mångfacetterade användning. En förtjänst med framställningen är att Kaldal också diskuterar och problematiserar de intressen och perspektiv som varit drivande inom dessa inriktningar. Inspirationen är i stor utsträckning hämtad från brittisk och norsk kontext, men också den svenska traditionen av muntlig historia ges relativt stort utrymme. I bokens andra – och viktigaste – del diskuteras vad minnen egentligen är, hur de formas och hur de kan tolkas. Minnen som fenomen diskuteras här från en rad olika utgångspunkter. De kan ses som fibrer och trådar, de kan analyseras som performativa, kommunikativa, narrativa eller mytologiserande, de kan vara muntliga men också skriftliga, de kan ses som kollektiva, sociala och/eller kulturella företeelser – eller som *selfies*. Perspektivrikedom är stor, men framställningen gör det till slut lite svårt att skapa sig överblick över fältet. Till svårigheterna hör att Kaldal

mer är ute efter att problematisera än att ge tydliga svar. I bokens tredje del blir dock innehållet mer praktiskt inriktat och i två kortare kapitel diskuteras hur minnen kan samlas in och användas. Boken har inget uttalat syfte, men dessa avslutande kapitel stadfäster närmast dess karaktär av handbok, möjligen kurslitteratur.

Det centrala perspektivet i boken handlar, som titeln antyder, om betydelsen av att betrakta minnen dynamiskt. De bör således inte betraktas och analyseras som något färdigt, utan som något stadd i ständig förändring, i processer. Allt vi har kan bli till minnen, konstaterar Kaldal i bokens inledande kapitel, men gör också det viktiga tillägget att ingenting blir minnen förrän någon aktivt har skapat det. Minnena är därvidlag både råstoff och produkter. De kan berätta om något som har hänt, men de ingår också i en ständig tolkningsprocess i förhållande till nya erfarenheter. Kaldal argumenterar övertygande, men drar inte riktigt ut följderna av detta. Om ett minne blir till först av att någon aktivt gör det till ett minne, så krävs ett handlande subjekt. Eftersom Kaldal huvudsakligen är upptagen med muntliga intervjuer är det snarare så att minnen formas i mötet mellan två subjekt – den intervjuade och den som intervjuar. Kaldal gör dock ingen större sak av någon av dessa och som läsare lämnas man i grubblerier om vilka dessa två subjekt egentligen är och vilken betydelse de har för minnens tillkomst och tolkning. I bokens praktiska kapitel tar Kaldal exempelvis upp en del praktiska spörsmål, som om man bör intervju en person enskilt eller flera tillsammans, men diskuterar inte hur minnena förhåller sig till en vetenskaplig problemställning. Vilka frågor forskaren ytterst vill ha svar på, och hur dessa frågeställningar inverkar på intervjuens upplägg och ytterst på själva tolkningsprocessen av minnena, ägnas inte något större utrymme i framställningen. Det gör att forskarrollens betydelse i minnesprocessen tolkas ned. Som läsare får man ibland intrycket att det är själva minnena och minnesinsamlingen i sig som står i fokus, snarare än hur minnen kan användas för att belysa historiska skeenden.

Trots dessa synpunkter är Kaldals bok läsvärd. Diskussionen om vad minnen är och hur de kan användas är visserligen spretig men borde ändå kunna tjäna som inspirationskälla för forskare som på olika sätt arbetar med minnen. Det uppsving som forskning om biografiska perspektiv, livsberättelser eller *life-writing* fått det senaste decenniet gör också att bokens resonemang är av intresse i en svensk kontext.

Paul Knutsen är professor i samtidshistoria vid högskolan i Lillehammer och har under en lång följd av år intresserat sig för gränslandet mellan historia och filosofi. I boken *Å forstå historie: Vitenskapsteori og forskningspraktik* har han i lätt redigerade versioner samlat sina viktigaste artiklar, vilket gör att boken framträder som en sammanfattning av en forskargärning. Av

bokens tolv kapitel har inte mindre än elva tidigare varit utgivna som artiklar i olika tidskrifter, det tolfte bygger dessutom i stor utsträckning på två andra artiklar av författaren. Anslaget kan framstå som lätt personcentrerat, men upplägget motiveras å andra sidan av att Knutsens produktion följt för historiker ovanliga publiceringsmönster. Tre av artiklarna har exempelvis tidigare varit införda i norsk filosofisk tidskrift. Bokens upplägg gör dock att boken ger ett lite splittrat intryck, men för den vetenskapsfilosofiskt intresserade historikern kan texternas innehåll, publicerade på detta sätt, ändå inspirera till vidare debatt om vetenskapligt förhållningssätt och – inte minst metodik.

Knutsen inleder boken med att tydliggöra sin egen position genom att diskutera fyra böcker: den franske ekonomen Thomas Pikettys bok *Kapitalet i det 21 århundradet*, bästsäljaren *Why nations fail* av Daron Acemoglu och James A. Robinson, samt de två norska författarna Dag Østerbergs *Det moderne: Et essay om Vestens kultur 1740–2000*, och Erling Sandmos *Tid for historie: En bok om historiske spørsmål*. Tillvägagångssättet framstår inledningsvis som klumpigt, men Knutsens energiska och tankeväckande diskussion av de fyra böckernas vetenskapliga utgångspunkter gör läsningen klart intressant. Knutsen argumenterar genomgående för förtjänsten av induktiva metoder, snarare än deduktiva. Hans positiva omdöme om Piketty grundar sig bland annat på att den senare inte utgår från generella teoretiska resonemang eller härledda hypoteser utan i stället startar i källorna med att försöka fastslå fakta och först därefter arbetar sig uppåt. Acemoglu och Robinsons bok får också ett gott omdöme, delvis baserat på liknande punkter. Men kritik ges också, särskilt till Sandmo, som enligt Knutsen anammade ett (alltför) postmodernt anslag. Särskilt kritisk är han också till den vikt Sandmo lägger vid Michel Foucault.

I bokens andra del utvecklar Knutsen de mer vetenskapsteoretiska delarna i sitt resonemang genom att mer på djupet diskutera hermeneutik, induktion och narrativt framställningssätt. Artiklarna är genomgående intressanta och läsvärda, även om de bitvis ställer krav på läsarens bekantskap med vetenskapsteoretiska begrepp. Centrala inspirationskällor är Francis Bacon, Karl Marx, Hans-Georg Gadamer och Paul Ricoeur, men även norska historiker som Jens Arup Seip. Den främsta kritiken drabbar det Knutsen betraktar som postmodernism och särskilt Foucault. Knutsens angrepp är dock i detta sammanhang påfallande onyanserat och närmast avogt konservativt, där han främst i svepande ordalag refererar andras kritik utan att tillföra så mycket i sak och dessutom utan en tydlig ambition att faktiskt förstå Foucaults tänkande och den betydelse detta haft inom en rad områden.

Att boken består av enskilda artiklar gör att det är svårt att finna någon genomgående röd tråd i framställningen och Knutsen framhäver inte hel-

ler någon sådan. En central position i boken utgör likväl en övergripande hermeneutisk metod som Knutsen kallar analytisk narration. Denna position klargör han som en tredje väg mellan å ena sidan en strikt scientistisk förklaringsmodell och å andra sidan en postmodern ansats utan krav att eftersträva sanningen. Knutsen värjer sig mot en mekaniskt orienterad förklaringsmodell baserad på deduktiva ansatser, men ställer också ett strikt krav att historikern måste sätta sökandet efter sanning som övergripande mål. I sitt försök att positionera sig mellan ytterligheter är Knutsen givetvis inte ensam, en svensk parallell kan sägas vara Christer Winbergs plädering för vad han kallar teoretisk realism. Knutsens analytiska narration är dock mer metodologiskt inriktad och baseras på sex kännetecken: framställningen ska ha ambitionen att berätta sanningen, handla om identifierbara människor (inte enbart strukturer), röra sig över en tidsaxel, stå i förbindelse med andra historiska arbeten, innefatta en narrativ förklaringsmodell och röra grundfrågan om kontinuitet och brott i historien. De sex punkterna kan framstå som ganska olika, men indikerar snarast att Knutsen medvetet sökt att växla mellan å ena sidan vetenskapsteoretiska frågor och å andra sidan den egentliga forskningspraktiken. I framställningar om teori och metod görs inte sällan en ganska skarp åtskillnad mellan dessa, vilket tenderar att skymma mer än det förenklar. Knutsens sätt att resonera om dessa på ett mer sammansatt vis kan därför sägas vara bokens stora behållning.

Göteborgs universitet

MARTIN DACKLING

Charlotte Hyltén-Cavallius & Fredrik Svanberg, *Älskade museum: Svenska kulturhistoriska museer som kulturskapare och samhällsbyggare* (Lund: Nordic Academic Press 2016). 211 s.

Etnologen Charlotte Hyltén-Cavallius och arkeologen Fredrik Svanbergs *Älskade museum: Svenska kulturhistoriska museer som kulturskapare och samhällsbyggare* har tillkommit inom ramen för projektet "Museer bortom homogeniteten", som i sin tur var en del av paraplyprojektet "Norm, nation och kultur". Hyltén-Cavallius och Svanberg undersöker och diskuterar de statligt finansierade museernas roll som kulturskapande och samhällsbyggande institutioner.

Författarna utgår från de statliga museernas uppdrag att vara relevanta för samhället och människorna som befolkar det genom att främja alla människors rätt till delaktighet och i förlängningen synlighet. Studien motiveras bland annat med att tidigare forskning om normer och representation av

människor på museiutställningar i Sverige oftast bara har behandlat enstaka aspekter av befolkningens sammansättning. I *Älskade museum* tas däremot ett helhetsgrepp där flera olika aspekter av befolkningens mångfald undersöks och diskuteras mot bakgrund av en större akademisk dialog om makt och synlighet i samhället.

Boken består av fem kapitel varav tre är empiriska. I kapitlet "Museer, nationalism och ultranationalism" redovisar Svanberg sin undersökning av hur historiebruket gällande frågor om kulturarv- och museer ser ut på olika nationalistiska och ultranationalistiska internetforum. I Hyltén-Cavallius kapitel "Utställd religion – religiösa kulturarv på svenska museer" diskuterar hon hur religion och religiösa kulturarv förstås av museianställda och hur de visas upp på utställningar. Undersökningen baseras på intervjuer, enkäter samt besök på utställningar. I kapitlet "Vem är museet?" undersöker och diskuterar Svanberg vilka människor, identiteter och läggningar som synliggörs i 18 utställningar innehåll på 16 museer.

Den första frågan som infinner sig är vad det egentligen är för ett slags bok och vilken publik den är ämnad för. *Älskade museum* har en tilltalande formgivning, innehåller ett rikt bildmaterial, har ett tydlig normativt anslag och är utgiven på Nordic Academic Press. Det normativa består av författarnas förslag på hur utställningsarbetet kan utvecklas genom bland annat framhållande av utställningar och museer som har lyckats särskilt bra med att värna om mångfaldsrepresentation och att fungera inkluderande. *Älskade museum* är därför både en forskningsantologi och en debattbok tänkt för en större läsekrets inom musei- och kulturarvssektorn, intresserad av museernas utveckling och framtid. Det är ett upplägg som medför vissa brister: en läsare som inte är van vid humanvetenskapliga undersökningar kan nog finna de empiriska kapitlen något omständliga, medan en läsare som är van vid sådana däremot kan finna den teoretiska diskussionen otillräcklig.

Det ska poängteras att Hyltén-Cavallius och Svanberg har gjort tre metodiskt gedigna undersökningar som sätillvida borde kunna fungera utmärkt som diskussionsunderlag i musei- och kulturarvsarbetet. Boken saknar emellertid en kritisk problematisering av de övergripande teoretiska premisserna.

I *Älskade museum* tas nämligen den liberala humanismens och identitetspolitikens positiva och bekräftande kunskapsproduktion för given som det goda korrektivet till utställningar som alltför ofta fortfarande präglas av ensidighet och stereotypa normer. Strategiskt kan det tyckas sympatiskt, men vetenskapligt är det problematiskt.

Författarna skulle gärna ha fått klargöra den outtalade glidningen mellan förmedlingen av historia och forskningens kunskap om det förflutna. Ett antagande i främst Svanbergs undersökning av och diskussion om vilka

människor som representeras i kapitlet "Vem är muséet?" verkar till exempel vara att det är historia som medvetande som ska prioriteras före historia som fakta och historia som tolkning. En viss diskrepans kan då uppstå när inkludering och representation av markörerna "kön, ålder, vithet, sexualitet, funktionsvariationer och nationella minoriteter" ska övervägas i förhållande till olika historiska skildringar av händelser, processer och strukturer i det förflutna.

Efterfrågan av en större inkludering av vilka människor som representeras i de historiska utställningarna är motiverad, som Svanbergs resultat visar, men det är också en historievetenskapligt problematisk matris att utgå från. Som normerande matris förutsätter den en temporal kontinuitet i att olika yttre attribut är tillräckligt oföränderliga och stabila genom historien för att en samtida publik ska kunna identifiera sig med dem. Även om utgångspunkten är socialkonstruktivistisk antyder antagandet att de aktuella subjekten ska gå att identifiera i alla tider en essentiell hållning. I fall verkligheten nu antas vara föränderlig – att det enda universella är världens historicitet – är det paradoxalt att nutidens museibesökare förväntas kunna identifiera sig i varje given förfluten epok. För, som historikern Sara Edenheim har poängterat i *Anakronismen: Mot den historiska manin* (2011): oavsett om antagandet är det föränderliga eller stabila subjektet tillskrivs det, genom att i någon mån vara identiskt, en teleologisk kontinuitet som leder fram till oss i dag. Även om de specifika representationerna på utställningarna kan variera i fråga om specifikt beteende och uttryck, förväntas en samtida heterogen publik kunna känna igen sig själv. Det förflutna fylls då med det igenkännbara "vi" som med tiden leder framåt i syfte att förklara för en samtida museipublik vilka de är.

I linje med det resonemanget aktualiseras frågan i fall den direkta identifikationen är den enda giltiga pedagogiska premissen för muséernas historiska utställningar. Det är inte bara den positiva identifikationen som kan fungera pedagogiskt; även ett avsiktligt förfrämmande kan bejaka människors förundran, fascination och intresse för historia och det förflutna.

De statliga muséernas delaktighetskrav måste uppfyllas och, som Hyllén-Cavallius och Svanbergs undersökningar visar, även utvecklas och bli mer inkluderande. Frågan är hur övervägandena borde se ut i förhållande till en förfluten verklighets människor, som kan vara svåra för samtiden att spegla sig i för att kunna förstå och förklara sig själv.

Malmö

FREDRIK HOLMQUIST

Olof Karsvall, *Utjordar och ödegårdar: En studie i retrogressiv metod* (Uppsala: Sveriges lantbruksuniversitet 2016). 445 s.

Det är med stor entusiasm jag läser denna agrarhistoriska doktorsavhandling som behandlar samma frågor jag tidigare har forskat om, nämligen medeltid, ödegårdar, utjordar, historiska kartor, retrogressiv metod och geografi (Antonson, 2002; 2004; 2009; 2014), och därför är det trevligt att min forskning har refererats till en gång. Karsvalls avhandling är en mycket tilltalande bok, vackert utformad, rikt illustrerad, och lättläst, trots sitt digra omfång (365 s. plus 79 s. bilagor). Språket är enkelt, förklarande samt med jämna mellanrum summerande, och det är ytterst få korrekturfel som har smugit sig in. Läsaren behöver inte vara expert på det äldre bondesamhällets bebyggelsehistoria för att ha behållning av boken och därför är avhandlingen föredömlig i så motto att den uppfyller regeringens mål om universitetens tredje uppgift. Men det är en brist att avhandlingen inte har en engelskspråkig sammanfattning, *summary* (endast *abstract* finns) så att forskningsresultaten ges en vidare spridning inom akademien utanför de skandinaviska länderna. Det kan i det sammanhanget noteras att ytterst få artiklar i internationella akademiska tidskrifter finns refererade, i stället ligger fokus framför allt på skandinaviska monografier och antologier.

Inledningsvis skriver Karsvall att han "kommer ha en geografisk ingång i analysen" (s. 11) och vidare anges syftet som tredelat. Dessa syften fungerar också som avhandlingens huvudsakliga frågeställningar: "För det första: att beskriva och definiera det viktiga och svårtydda begreppet utjord. För det andra: att visa på företeelsens omfattning och beskriva utjordarnas karaktär. För det tredje: att utreda bakgrunden till utjordarna, det vill säga orsakerna till varför obebbyggda enheter bildats, och klargöra hur de förhåller sig till äldre ödeläggelse." (s. 12)

Efter en historisk tillbakablick på den västeuropeiska, skandinaviska och svenska senmedeltida agrarkrisen kommer Karsvall in på ödegårdsforskningen och vad som senare utgör embryot till ett teoretiskt angreppssätt om ödeläggelsens geografi och orsaker, nämligen debatten om centrum och periferi, ödeläggelse av marginalbosättningar kontra mera centrala bosättningar samt frågan om jordkvalitet. Det skall tilläggas att detta är min tolkning eftersom det inte tydligt framgår vilket teoretiskt angreppssätt som har använts. En större tydlighet hade underlättat för läsarens förståelse i senare analysavsnitt. Det som i avhandlingen benämns "marginalteorin" (s. 15) är att gårdar i bättre bebyggelselägen som ödelades under agrarkrisen med en start vid 1300-talets mitt kom att tas över av bönder från gårdar i sämre lägen efter att krisen avklingat. De frånflyttade gårdarna kom i sin tur

att lämnas öde, vilket innebär att ödeläggelse skedde både i centrum (bättre) och periferi (sämre).

Med tanke på att den retrogressiva metoden även lyfts fram i avhandlingens undertitel är det förvånande att den metodik som används i avhandlingens bara beskrivs på en knapp sida (s. 42–43). Bland annat skriver Karsvall att han med avhandlingens undertitel ”både använder och utvecklar metoden” (s. 43). Förvisso hänvisar han till sin egen studie i *Historisk tidskrift* från 2013, men ett referat av egna, samt av den tidigare forskningens, identifierade för- och nackdelar hade underlättat läsningen. Jämfört med den noggrannhet som finns i kapitlet om den tidigare forskningens resultat om agrarkris, ödegårdar och utjordar, finns i metodavsnittet en bristande jämvikt. Redan här kan konstateras att någon kvantifiering av den senmedeltida ödeläggelsen tyvärr inte genomförs. Karsvall hoppas ”återkomma till dessa frågor i ett annat sammanhang” (s. 342). Att studera den senmedeltida ödeläggelsens storlek hade varit en välkommen diskussionspunkt när resultaten sätts in i en samhällskontext från medeltid till 1600-talets mitt i avhandlingens diskussionskapitel.

Med hög akribi genomförs en rigorös kvalitativ genomgång av en rad varianter på hur utjordar uppträder i jordebokskartorna. Flera exempel i både text och bild av varje variant radas upp och det råder ingen tvekan om att detta är ett källmaterial som författaren har hög kunskap om. I en detaljstudie av Lysings härad i Östergötland framträder en mycket övertygande bild avseende varför utjordar är vanliga i solskiftade byar.

Avhandlingens behandling av det teoretiska angreppssättet är dess största svaghet. Genomgången är svepande och översiktlig och saknar den noggrannhet som de empiriska kapitlen uppvisar. Jag åsyftar tre aspekter: 1) vad som är centrum och vad som är periferi, 2) vad som är medeltida ödegårdar utöver utjordarna och 3) vad som är bra respektive dåliga jordar. Eftersom informationen inte har presenterats tidigare hade jag som läsare förväntat mig att den skulle komma i avhandlingens sista del. Det finns således anledning att diskutera detta ytterligare.

En definition av centrum och periferi saknas, vilket försvårar förståelsen av Karsvalls analys och slutsatser. Eftersom han i sin studie visar att de flesta utjordar under 1600-talet motsvaras av senmedeltida ödegårdar, och att ödegårdar framför allt har bevarats i solskiftade byar, måste man ställa sig frågan om utjordarna representerar alla senmedeltida ödegårdar eller om det gömmer sig ödegårdar bakom andra begrepp i andra källor? Av annan forskning framgår att även yngre källor kompletterar bilden av ödelagda senmedeltida gårdar i de geometriska jordebokskartorna från 1600-talets, men Karsvall studerar i princip inga källor efter 1600-talets mitt. Om så hade gjorts för ett delområde kunde en bortfallsanalys ha genomförts. Därför går det inte

att avgöra om det var vanligare med ödeläggelse i marginal- eller skogsbygder (regionens periferi), vilket Karsvall inte heller gör, han konstaterar bara att ödeläggelse förekom inom både centrum och periferi. Detta framgår redan av annan forskning från Östergötland respektive Småland samt Jämtland (vilket hade kunnat lyftas fram tydligare i avhandlingens inledande litteraturstudie).

En annan geografisk ingång till den rumsliga fördelningen av ödegårdar kan vara att studera om marginaljordar också betyder sämre jordar. Eftersom han, regionalt sett, identifierar såväl "marginalödeläggelse [som] ödeläggelse på slättbygden inom byarna" (s. 347) borde det inte finnas några avgörande skillnader i jordkvalitet mellan medeltidens centrum och periferi. Moderna jordartskartor kan ge information om så kan ha varit fallet. Lysings härad uppvisar emellertid idag stora jordartsskillnader värda att detaljanalyseras.

Olof Karsvalls avhandling är ett välkommet bidrag till skandinavisk ödegårdsforskning.

Kungl. vetenskapsakademien

HANS ANTONSON

Staffan Hansson, *Malmens land: Gruvnäringen i Norrbotten under 400 år* (Luleå: Tornedalica 2016). 427 s.

Staffan Hansson, professor i teknikhistoria vid Luleå universitet, har i flera tidigare publikationer behandlat gruvnäringens och järnindustrins historia i norr. I detta översiktsverk sammanfattar han 400 år av gruvnäring i Norrbottens län.

Boken är kronologiskt upplagd och inleds med 1600-talets silverbrytning i Lapplands fjälltrakter och järnbruket Kengis i Tornedalen. Hansson beskriver vidare hur det under 1700-talet startades flera bruk i trakterna kring Lule och Råne älvdalar, varav Meldersteins bruk ägnas störst utrymme i boken.

Något Hansson återkommer till rörande gruv- och bruksnäringen i Norrbotten fram till 1800-talets slut, är dels att produktionen skedde i mycket blygsam skala, dels att det var idel förlustaffärer. Men trots förluster gjordes nya satsningar. I boken ges flera exempel på att Norrbottens malmtillgångar alltid har ingivit stora förhoppningar – Nasafälls silverbruk skulle bli ett svenskt Västindien, och i Kengis hoppades man skapa smidesnäring jämbördig Liège.

Det stora genombrottet skedde 1888, då järnvägen Luleå–Gällivare öppnade och malmbrytningen kunde ta verklig fart. Dessförinnan hade som mest 1800 ton malm transporterats från Gällivare per år. Det första året

med järnväg transporterades i stället 70 000 ton malm. Norrbottens andel av Sveriges brutna järnmalm gick detta år från mindre än en promille till tio procent och ökade därefter snabbt. Hansson ger med rätta detta tekniska brytningsskede en framträdande roll i sin framställning. Malmbrytningens och järnbrukens närmast obetydliga skala före 1800-talets slut betyder i min mening inte att perioden är historiskt ointressant. Det är i stället förhoppningarna och drivkrafterna från stat och näringsidkare som är intressanta att studera, vilket Hansson också gör.

De största problemen att övervinna var de långa och svåra transportsträckorna, att finna tillräckligt med kunnig arbetskraft, samt klimatet. Före järnvägen utfördes malmtransporterna på vinterväglag av samer och allmoge med renar och hästar. Malmkörslorna skedde dessutom i konkurrens med de arbetstillfällena som 1800-talets växande trävaruindustri erbjöd. På 1860-talet försökte man via engelskt kapital gräva kanaler kring Lule älvs forsar. Över 1 000 man grävde, men projektet fullföljdes aldrig. Rester efter denna så kallade Engelska kanalen kan ännu ses i Boden.

Satsningar på nya bruk var nästan alltid initiativ utifrån, där pengar och privilegier fanns. En röd tråd i *Malmens land* är därför hur samerna och den jordbrukande lokalbefolkningen förbisågs eller ställdes i svåra situationer. Under 1800-talet var de mellansvenska järnbruken en politiskt och ekonomiskt återhållande kraft mot utvecklingen i norr – man räddes ökad konkurrens. Exempelvis hade järnväg till Gällivare diskuterats ända sedan 1820-talet, men idén motarbetades tidvis hårt. Överlag är statligt stöd något som både möjliggjort och ibland även räddat gruvnäringen i Norrbotten, som Hansson påpekar.

De storskaliga satsningarna i Norrbotten kring sekelskiftet 1900 – järnvägen, gruvorna, Porjus kraftverk och Bodens fästning – har Hansson i tidigare publikationer beskrivit som "Norrbottens teknologiska megasystem". Satsningarna betingade varandra och möjliggjordes av malmtillgångarna. Denna benämning återkommer i bokens mer teoretiska och sammanfattande avsnitt. Med megasystem poängteras att de teknologiska satsningarna hängde ihop – exempelvis möjliggjorde Porjusverket energikrävande industri.

Man kan invända att termen megasystem kanske ändå är överflödig, åtminstone är den inte unik för Norrbotten. Exempelvis kan flertalet järnvägsbyggen direkt relateras till lokala transportbehov. Samma kan sägas om var befästningar uppförts eller att energikrävande industrier upprättat vattenkraftverk eller etablerat sig nära dem, exempelvis i Trollhättan.

Kapiteln om mellankrigstiden och framåt har en annan karaktär än de föregående. Inriktningen är näringshistorisk, med fokus på NJA/SSAB och LKAB, deras resultat, investeringar och politiken bakom. Det socialhisto-

riska anslaget är mer framträdande i de föregående kapitlen. Boken avslutas med ett "Sammanfattande slutord", men där behandlas tyvärr nästan bara modernare tid, trots goda möjligheter att peka på återkommande mönster över tid.

I dag är frågan om gruvindustrins miljöpåverkan aktuell. Samtidigt lever en stor del av befolkningen i Gällivare och Kiruna på malmbrytningen. Denna moderna debatt ges utrymme i boken, vilket också ställer de historiska problemen och debatterna delvis i nytt ljus.

Hansson är teknikhistoriker, och tekniska uppgifter om järnframställning, ugnar, malmtyper med mera, ges stort utrymme. Det vittnar om Hanssons metallurgiska sakkunskap, men blir i för stor mängd umbärlig information för en mindre tekniskt insatt läsare.

Något bör sägas om bokens form. Det ligger på förlaget och inte på Hansson, men dessvärre finns alltför många exempel på saker som inkonsekvent kursivering, oskarpa diagram, felplacerade skiljetecken eller ensamma rader på ny sida. Givet bokens karaktär av översiktsverk, och de många orter och personer som figurerar, hade ett register varit önskvärt. Boken sammanfattas på både nordsamiska och meänkieli – ett förtjänstfullt tillgängliggörande.

Med tanke på det breda tidsspänn som behandlas, och att gruvnäringen länge haft så framträdande roll i Norrbotten, har *Malmens land* goda förutsättningar att bli ett flitigt nyttjat referensverk i kommande studier av Norrbottens och järnindustrins historia.

Riksarkivet, Landsarkivet i Göteborg

JOHANNES DAUN

Victor Wilson, *Commerce in Disguise: War and Trade in the Caribbean Free Port of Gustavia, 1793–1815* (Åbo: Åbo Akademis förlag 2015). 319 s.

Skandinaviska historiker förhöll sig länge ambivalenta till sina respektive länders koloniala arv. I en översikt av den svenska historiska debatten, med avstamp i Carl Grimbergs *Svenska folkets underbara öden*, noterar Gunlög Fur att skandinavens jämförelsevis begränsade – och ibland indirekta – roll i den koloniala expansionen "allows room for claims of innocence in confrontations with colonial histories".⁹ Emedan en äldre historieskrivning inrangerade koloniala företag i ett stolt stormaktsnarrativ, tenderade studier efter andra världskriget – tillkomna under intryck av dekolonise-

9. Gunlög Fur, "Colonialism and Swedish History: Unthinkable Connections?", i Magdalena Naum & Jonas M. Nordin (red.), *Scandinavian Colonialism and the Rise of Modernity: Small Time Agents in a Global Arena* (New York 2013) s. 18.

ringsprocessen – att minimera Sveriges inblandning och ansvar. Under senare år har ett flertal studier utkommit som behandlar olika aspekter av Sveriges koloniala historia. Victor Wilsons avhandling om St. Barthélemy, framlagd vid Åbo akademi, är ett angeläget bidrag till denna framväxande litteratur som tveklöst har sitt ursprung i vår tids behov av att historisera globaliseringen.

Den 1 juli, 1784, förvärvade Sverige kolonin St. Barthélemy från Frankrike. Svenska makthavare – påhejade av inhemska merkantila intressen – närde koloniala ambitioner, men visste väldigt lite om den egendom de förvärvat. Kolonin, belägen i det band av vulkanöar som skiljer Atlanten från Karibiska havet, mätte inte mer än 20 kvadratkilometer och den visade sig dessutom ha ont om bördig jord. Möjligheterna att upprätta en stapelekonomi efter brittisk eller fransk förlaga var därför ytterst begränsade. När svenska koloniala administratörer tog besittning över St. Barthélemy uppgick öns folkmängd till endast 749 personer (inklusive 281 slavar). Under de första årtiondena växte befolkningen visserligen till följd av den expansion av handeln genom neutrala hamnar som stormaktskrigen gav upphov till, men under svenskt styre hade kolonin likväl aldrig mer än 6 000 invånare. Av naturliga skäl var St. Barthélemy av begränsad betydelse för den svenska statskassan. Wilsons primära intresse är dock inte relationen mellan kolonin och statsmakten i Stockholm – han vänder sig uttryckligen mot det centrum–periferi-baserade perspektiv som han menar satt sin prägel på mycket av kolonialismforskningen. I stället vill han lyfta fram och undersöka St. Barthélemys position i den regionala ekonomin under de franska revolutionskrigen och Napoleonkrigen. Mer specifikt fokuserar studien på frihamnen Gustavia och Leewardöarnas transithandel. Blotta förekomsten av frihamnar, konstaterar Wilson, är något som synbart kolliderar med tidens ”merkantilistiska konsensus” och tarvar därför en förklaring.

I sin introduktion annonserar Wilson att *Commerce in Disguise* – titeln är för övrigt en parafra på James Stephens *War in Disguise* (1805) – bygger på det analytiska ramverk som Jeppe Mulich tagit fram i sina studier av Danska Västindien. Mulich beskriver de danska besittningarna som delar av en ”inter-imperial microregion”, ett begränsat geografiskt område där intensiva utbyten och närheten mellan konkurrerande statsentiteter ger upphov till överlappande och växlande maktstrukturer. Perspektivet är potentiellt fruktbart för Wilsons ambitioner, men det är inte alltid helt tydligt hur det formar studiens framställning. Författaren visar att Gustavias villkor förblev intimt sammankopplad med utvecklingen i närliggande, konkurrerande handelsnoder som holländska St. Eustatius och danska St. Thomas. Betydande delar av *Commerce in Disguise* antar dock ett bredare atlantiskt perspektiv. St. Barthélemys ekonomiska villkor formades, som Wilson visar,

i hög utsträckning av storpolitiska beslut och den utdragna instabilitet som utmärkte den atlantiska världen under revolutionseran.

Wilson's studie bygger på ett imponerande arkivarbete. Ett viktigt bidrag till forskningen är försöken att kvantifiera Gustavias kommersiella utbyten, inklusive olika former av svensk inblandning i slavhandeln. Wilson uppvisar en god medvetenhet om utmaningarna – stora delar av den regionala handeln gick genom irreguljära kanaler och har därför lämnat begränsade avtryck i källorna – och han för tydliga resonemang kring olika tolkningsalternativ. Det finns dock tillfällen då författaren kunde ha förtydligat sina val. I diskussionen av den källkatalog som amatörhistoriken Richard Ledée sammanställt noterar Wilson kort att det finns delar av denna som är problematisk, men förklarar inte på vilka grunder han kommit fram till den slutsatsen. I en annan passage resonerar han kring huruvida briggen *Regulator* som en viss Samuel Parsons registrerade i Gustavia är samma fartyg som i maj 1795 seglade från London mot västafrikanska slavmarknader. Wilson medger att det finns motsägelser i källmaterialet, men utvecklar inte resonemanget. Det här kan tyckas vara petitesseer, men dessa avvägningar, tolkningar och val är av central betydelse då de i slutändan ligger till grund för studiens kvantitativa sammanställningar. Studien hade även vunnit på en striktare språkgranskning.

På det hela taget är *Commerce in Disguise* en läsvärd avhandling som bidrar till vår förståelse av den dynamiska och nära sammanvävda relationen mellan handelskapitalism och kolonialism under en viktig och instabil fas av globaliseringen. Studien torde attrahera en internationell akademisk publik.

Göteborgs universitet

MARTIN ÖHMAN

Christer Ericsson, Björn Horgby & Shunji Ishihara, *Faderliga företagare i Sverige och Japan* (Stockholm: Carlssons 2015). 424 s.

I bruksorten Lessebo bevaras ännu minnet av bergsrådet Johan Lorens Aschan (1772–1856), som gjorde sig känd som en oförtröttlig främjare av järn- och pappersproduktion med moderna metoder. Han har också gått till historien som en sträng men faderlig brukspatron som finansiellt understödde ortens skolor och fattigvård. Bruksräkenskaperna vittnar om en omfattande gåvokultur där förtjänta arbetare och tjänstemän, men också arbetare i nöd, fick motta penningdusörer av den frikostige Aschan. Troligen är det så här de flesta föreställer sig den svenska patriarkalismen: som ett fenomen från industrialismens barndom, ofta förknippat med ett bruk ute på landsbygden.

Nu har det kommit en monografi som vill ändra vårt hävdvunna sätt att se på den saken. Den innehåller dessutom något så ovanligt som en internationell jämförelse där svensk patriarkalism ställs mot liknande företeelser i ett östasiatiskt industriland, Japan. Författarna är ett nationsblandat historikerteam med stamort i Stockholm, Örebro och Tokyo. Frågan är hur man ska definiera ordet "patriarkalism" i deras kontext, där det syftar på en maktordning på arbetsplatsen. Ericsson och hans båda medförfattare talar om en asymmetrisk maktrelation där det finns över- och underordning, där ett kraftfullt arbetsgivarregemente går hand i hand med omsorg om de anställda och där dessa intar en attityd av samarbetsvilja eller rentav underkastelse. Motsatsen är en regim där företagets relationer med de anställda styrs av rena marknadslösningar.

Patriarkalismen ses som en metod för att lösa de styrproblem som uppkommer i skilda företag under skilda tider. Under en period måste företagen försäkra sig om duglig och lojal arbetskraft; längre fram blev det viktigare att genomföra framgångsrik rationalisering av produktionen. Författarna urskiljer som flera andra historiker en tidig fas av auktoritär patriarkalism, som under 1900-talets början följs av en turbulent period av arbetskonflikter och generellt skarpa motsättningar mellan arbete och kapital. Emellertid går de vidare och påvisar att det tidigare mönstret fick en fortsättning i form av didaktisk patriarkalism, där arbetsgivaren inte längre kunde behandla de anställda som undersåtar. I stället måste vederbörande aktivt försöka påverka dem till att inta en samarbetsvänlig attityd. Denna epok inföll i Sverige mellan 1930- och 1960-talen, i Japan något senare. Det var en tid när företagen erkände fackföreningarna som arbetarnas legitima representanter. I Sverige utbildades en regelrätt förhandlingskultur, där målet sammanföll för båda parter trots i grunden skilda intressen. Under denna tid bildades en tillväxtallians och arbetarnas levnadsstandard höjdes drastiskt. Den didaktiska patriarkalismens samförståndsanda ifrågasattes sedan rejält under det rebelliska 1960-talet. I Sverige och framförallt i Japan inleddes emellertid på sina håll under 1970-talet en tredje fas av vad författarna helt enkelt betecknar som ny patriarkalism. Författarnas fokus ligger här främst på storföretagen Volvo och Toyota.

Studien utmanar en falang forskare som överhuvudtaget inte velat använda begreppet patriarkalism. Detta har skett utifrån ett ideologiskt avståndstagande från "klassarbete", och från detta håll har man förnekat varje form av samhörighet mellan arbetare och företagsledning. Men Ericsson och hans medförfattare utgår ingalunda från någon föreställning om ett konsensustillstånd, tvärtom är de tydligt förankrade i ett konfliktperspektiv. De understryker att patriarkalismen inte ska ses som en chimär, eller som en reaktionär kvarleva. Det är tvärtom ett system som skapats och återskapats

på grundval av rationella överväganden inom olika aktörsgrupper.

Många historiska studier begränsas av sin snävt nationella ram. Mot denna bakgrund är det uppfriskande att läsa en bok som har ett internationellt synfält. Budskapet är att patriarkala lösningar har valts i högst olika geografiska sammanhang, det må vara amerikanska *company towns* eller det japanska näringslivet. På det sistnämnda området är ekonomhistorikern Shunji Ishihara sakkunnig. Han sysslar i sin forskning även med Sverige och behärskar svenska. Ishihara är fullt medveten om de annorlunda kulturella och historiska förutsättningar som skiljer länderna åt, men identifierar skeden av omisskännlig patriarkalism i Japans ekonomiska utveckling sedan Meijirestaurationen år 1868. En skillnad mot Sverige är den mer vittgående dominans som de japanska företagsledarna utövade gentemot arbetarsidan. I båda länderna var patriarkalism bara en av flera strategier för industrin, och systemet avvecklades under 1990-talet, då både Sverige och Japan hamnade i allvarlig ekonomisk kris. Med bokens synsätt går det dock inte att utesluta att patriarkalismen kan återkomma i ny skepnad framöver.

Ett problem i framställningen är att empirin inte alltid tillåter en klar gränsdragning mellan patriarkalismens olika skeden. Även författarna är medvetna om detta och markerar att faserna ibland överlappar varandra. Boken är hur som helst ett insiktsfullt bidrag till historieskrivningen om de interna relationerna i svenska och japanska företag under den industriella eran. Författarna har gjort grundlig källforskning samtidigt som de visar prov på anmärkningsvärd förmåga till överblick och syntes. Deras bok kan rekommenderas.

Lunds universitet

INGEMAR OTTOSSON

Inger Enkvist, *De svenska skolreformerna 1962–1985 och personerna bakom dem* (Möklinta: Gidlunds förlag 2016). 256 s.

Inger Enkvist, som är professor i spanska vid Lunds universitet har under snart tre decennier också haft ett stort intresse för svensk skola, utbildningspolitik och den inverkan pedagogiken har haft på skola och utbildningspolitik. Hon har varit produktiv i skoldebatten och har skrivit ett stort antal artiklar i Sveriges ledande dagstidningar samt ett antal böcker. Långt innan den så kallade Pisachocken år 2012 hade hon pekat på strukturella och ideologiska problem inom den svenska skolan, vilka enligt Enkvist sammantaget medförde att elevernas ämneskunskaper blev allt sämre. Hennes senaste bok, *De svenska skolreformerna 1962–1985 och personerna bakom dem*,

innehåller liknande slutsatser. Boken är en del av ett forskningsprojekt finansierat av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse. Inom projektet, vilket går under namnet "Arvet efter 1968", utgör Enkvists bok en av åtta specialstudier. Forskningsprojektet är tänkt att behandla hur 1968 års idéer och individer har påverkat svensk politisk diskussion samt viktiga samhällsinstitutioner och deras arbete.

Enkvists analys av skolan passar bra inom ett sådant projekt, eftersom hon länge hävdade att dess problem inte främst har med kommunaliseringen eller friskolereformen under 1990-talet att göra. Hon förlägger dem i stället tidigare, med början redan i den stora skolkommissionen som tillsattes 1946, och menar att de idéer som lanserades däri eskalerade under 1900-talets senare hälft och nådde sin kulmen med läroplanen som implementerades 1980. En läroplan formad av personer vars röster också hade hörts inom den så kallade 68-rörelsen.

Boken kan delas in i två delar. I den första behandlas statliga utredningar, styrdokument och viktiga personer i arbetet med dessa. I den andra delen analyseras debatten om skolan under senare delen av 1900-talet.

Första delen börjar i mitten av 1900-talet. Enkvist beskriver de personer som har varit viktiga aktörer bakom centrala utredningar och styrdokument för skolan. Viktiga personer i skolkommissionen 1946 presenteras sålunda. Alva Myrdal, Stellan Arvidsson och Britta Stenholm får egna avsnitt. Arvidssons och Stenholms vurm för DDR ägnas stor uppmärksamhet. Det är ingen slump, eftersom Enkvist ofta pekar på vänsteridéer om skolans innehåll, som en stor del av dess problem med kunskapsarbetet. Begreppen enhetskola, likvärdig utbildning och demokratisk fostran är viktiga för skolkommissionen 1946. Begreppen uppfattar Enkvist inte som något positivt för skolans utveckling, eftersom de laddas med ett specifikt innehåll, som hon anser är en del av den retorik där kunskapsarbetet i skolan var i skymundan.

Genom att beskriva läroplanerna 1962, 1969 och 1980, utredningarna och personerna bakom dem, som till exempel pedagogerna Sixten Marklund och Torsten Husén samt politikerna Stellan Arvidsson, Lena Hjelm-Wallén och Britt Mogård, beskriver Enkvist de ovanstående begreppens innehåll. Enkvist menar att enhetsskolan infördes utan folklig förankring och att människorna bakom beslutet inte tog hänsyn till att det varken gynnade hög- eller lågpresterande elever. Arbetet med att införa den likvärdiga skolan framställs som förankrad i en uppfattning om att det viktigaste var att eleverna presterade jämbördigt och inte att de hade samma tillgång till utbildning. Den demokratiska fostran beskrivs som att det mer handlade om att eleverna skulle lära sig arbetsmetoder som främjade samarbete, än att de lärde sig om demokratiska principer eller hur de kunde förverkliga sig själva genom att lära sig att hantera demokratiska rättigheter som yttrande- och åsiktsfrihet.

I bokens andra del beskrivs debatten om skolan. Bland annat analyseras 50 nummer av tidskriften KRUT, *Kritisk utbildningstidskrift*, utgivna mellan åren 1977 och 1988. Bland de, enligt Enkvist, tydligt ideologiska skribenterna hittar hon personer som senare kom att inta viktiga samhällspositioner. Även den så kallade Pedagogiska gruppen i Lund och dess arbete skildras. Gruppen som arbetade för att förändra svenskämnets roll i skolan beskrivs som en radikal grupp i samröre med marxistiska grupperingar på Köpenhamns universitet. I Skolöverstyrelsens kommentarmaterial till kursplanen i svenska tillhörande läroplanen från 1980 syns, enligt Enkvist, också många av Pedagogiska gruppens idéer. Eleverna ska till exempel arbeta i egen takt med det de själva tycker är intressant, men svenskämnet ska också, som det står i kommentarmaterialet, hjälpa eleverna att "skaka om och förskjuta maktstrukturer". De internationella pedagoger och filosofer som har påverkat den svenska utbildningspolitiken presenteras. John Dewey, Paolo Freire, Pierre Bourdieu, Michael Young, Basil Bernstein och Paul Willis får alla egna presentationer. Även de få personer som opponerade sig mot den förda skolpolitiken och den rörelse de drev tillsammans, *Kunskapsrörelsen*, presenteras i bokens andra del.

Det är en ambitiös analys, som grundar sig på både många och svårtillgängliga källor, som Enkvist har gjort. Det mesta är förvisso sådant som redan har konstaterats av Enkvist själv och en del andra med intresse för utbildningshistoria, men kunskapen har inte varit så samlad som den är här. Om den oinvidde läser boken ter sig nog en del av Sveriges moderna utbildningshistoria som uppseendeväckande.

Stilen i boken kan upplevas som något kategorisk. Det finns inga försökande drag som skulle kunnat nyansera dåtidens skolpolitik eller slutsatserna, än mindre förståelse för att tidens anda var annorlunda, och inte bara fel.

Därmed inte sagt att slutsatserna som dras i boken är orimliga. Tvärtom är de övertygande som en förklaring på varför den svenska skolan idag inte utbildar elever med bra ämneskunskaper (förutom i engelska). Det är en både viktig och omfattande analys Enkvist gör. Dels underlättar den för oss som vill förstå svensk skolas problem med att utbilda elever med goda ämneskunskaper och lära dem att läsa, skriva och räkna. Dels underlättar den för oss som vill hitta argument för att bemöta den ivriga utbildningsreformation vi befinner oss i idag, nämligen vurmen för entreprenöriellt lärande och digitalisering. Återigen hörs starka röster som propagerar för annat innehåll i skolan än ämneskunskaper och bildning, och Enkvist visar med sin bok vilka konsekvenser sådant kan få.

Mats Wickström & Charlotta Wolff (red.), *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekler* (Helsingfors: Svenska litteratursällskapet i Finland 2016). 360 s.

Frågan om mångkulturalitet i dagens samhälle är ingen enkel fråga att hantera. Det visar de senaste årens växande främlingsfientlighet i Europa och övriga delar av världen. Den helt överskuggande bakgrunden är de eskalerade militära konflikterna i världen. Enligt FN:s flyktingkommissariat UNHCR var 65 miljoner människor i världen på flykt från sina hem i slutet av 2015, varav 63 procent var internflyktingar i det egna landet. Antalet och mängden av etniska minoriteter har under de senaste decennierna ökat i de västeuropeiska länderna till den grad att de är omöjligt att i dag upprätthålla föreställningen om en homogen nationell befolkning. Samtidigt har i de västerländska demokratierna ett avsevärt arbete lagts ner under de senaste decennierna på att utveckla internationella regelverk för mänskliga rättigheter, som påverkat minoritetspolitiken i de länder som förbundit sig att följa regelverken. En parallell trend är att främlingsfientliga och nationalistiska partier, som hävdar en isolationistisk nationell politik, har vuxit sig starka i de nordiska länderna sedan början av 2000-talet. Dessa paradoxala samhällseliga skeenden har påverkat inställningen till invandrare och polariserat den politiska debatten.

Antologin *Mångkulturalitet, migration och minoriteter i Finland under tre sekler* tar sig an problematiken och sätter in den i ett historiskt perspektiv. På ett sätt är den en slags vitbok över minoriteters situation i Finland under drygt två århundraden, från 1809 till 2015. Därför är det lite onödigt missvisande att i rubriken ange att ämnesområdena följs under tre sekler när det faktiskt är två det handlar om. Rubriken i sig själv anger tre programmatiska temaområden men ingen fingervisning om den röda tråd eller berättelse som de tio kapitlen avser att berätta. I introduktionen pekar redaktörerna på att artiklarna visar på både kontinuitet och brott i den finska historien vad avser mångkulturalitet och migration, men byter här ut rubrikens "minoriteter" mot "etniska relationer". Utan tvekan är det också de etniska relationerna mer än minoritetsfrågan i allmänhet som är det intressanta i antologins artiklar, även om de två områdena självklart är sammankopplade med varandra.

Redaktörerna gör också en distinktion mellan "mångkulturalism" som normativt begrepp och "mångkulturalitet" som deskriptivt begrepp, en skillnad som beskrivs som teoretisk. Resonemanget om mångkulturaliteten är inte för mig helt tydlig. Å ena sidan beskrivs den som ett tillstånd av etnokulturell mångfald, å andra sidan som etnisk mångfald. När "etnicitet" och "kultur" slås samman så hamnar man nära den essentialism som Fredrik

Barth ville undvika när han beskrev etnicitet som en relation mellan grupper med olika slags kulturella markörer. Min tolkning är att redaktörerna med mångkulturalitet avser en mångfald av etniska grupper, det som de uttrycker som den "etniska mångfalden". När de därför skriver om både "etnokulturell mångfald" och "det medfödda etnokulturella arvet" är det svårt att veta vad som riktigt avses. Det bidrar inte till klarheten att slå samman två begrepp som analytiskt bygger på att vara åtskilda från varandra. Med de anmärkningarna vill jag påpeka att introduktionen i övrigt förtjänstfullt sätter in artiklarna i en minoritetspolitisk och till viss del historiekulturell kontext.

I de två första artiklarna av Klaus Törnudd och Max Engman beskrivs migrationsmönster under 1800- och främre delen av 1900-talet samt utvecklingen av mänskliga rättigheter i relation till invandring under efterkrigstiden. Törnudd analyserar hur Finland har förhållit sig till det ramverk av mänskliga rättigheter som vuxit fram inom FN och EU. Han visar också på landets faktiska behov av invandring i framtiden för att upprätthålla samhällliga funktioner men att den allmänna opinionen och de politiska partiernas ställningstaganden till inflyttarnas rättigheter i samhället ännu inte påverkats av detta. Engman belyser hur finländarna förhöll sig till det faktum att Finland från slutet av 1800-talet blev ett ännu tydligare utvandringsland än förut med den ökande Amerikamigrationen. Intressant är att både finska och svenska föreningar bildades för att först stävja utvandringen, sedan för att skapa goda relationer med de som utvandrat. Det var inte förrän med grundandet av Suomi-Seura år 1937 som de två språkgrupperna enades i en gemensam utlandsfinländsk organisation.

De följande kapitlen fördjupar sig i olika aspekter av minoriteters historia i Finland. Eftersom startpunkten är den finska nationens födelse 1809 är det inte förvånande att relationen mellan Finland och Ryssland spelar en viktig roll. Veronica Shenshin reder exempelvis ut det komplicerade förhållande finländarna har haft till den ryskspråkiga befolkningen i Finland under 1800- och 1900-talen. Mellan första och andra världskriget stabiliserades den ryskspråkiga befolkningen till omkring 15 000, något mindre än sverigefinnarnas nivå i Sverige under samma period, för att stiga kraftigt under 2000-talet. År 2012 fanns över 62 000 ryskspråkiga i Finland. De ryskspråkiga flyktingarnas situation i Finland under sovjettiden skiljde sig från andra västeuropeiska länder eftersom det var omöjligt för sovjetiska medborgare att få asyl i Finland under Vänskaps- och biståndspaktens tid (1948–1991). Ett nytt slags kultursamarbete mellan Finland och Ryssland ingicks 1992 med ömsesidiga åtaganden för bevarande av de finsk-ugriska folken i Ryssland och upprätthållande av den ryska befolkningens rättigheter i Finland.

Den judiska befolkningen i Finland har nästan uteslutande en anknyt-

ning till tjänstgöringar i den ryska armén under 1800-talet. På så vi skiljer den sig från de svenska judarna som redan på 1600-talet etablerade sig i en del större svenska städer. Laura K. Ekholm beskriver hur judarna i Danmark och Sverige från mitten av 1800-talet fick medborgerliga rättigheter och frihet att bosätta sig i alla större städer, medan judarna i storfurstendömet Finland under 1800-talet endast fick bosätta sig i de tre städerna där det fanns en judisk församling. De judar som bildade församlingar var oftast så kallade kantonister, tillåtna judiska soldater som tvångsvärvats i rysk militärtjänst i mitten av 1800-talet. Judarna fick inte resa på landsbygden och måste på 1880-talet anmäla sig till polisen var sjätte månad. En paradox är att finnarnas offervilja för sin egen nation i kriget med Sovjetunionen under andra världskriget säkrade de inhemska judarnas situation. När Finland gick i allians med det nazistiska Tyskland mot Sovjetunionen var landet inte helt ockuperat av främmande makt. Sovjetunionen ockuperade Karelen och Petsamo vid denna tid, men övriga delar av landet behärskades av Finland. Landet var inte heller, som Norge och Danmark, ockuperat av Tyskland. De finska judarna hade därigenom inom den finska självständigheten ett skydd, om än bräckligt, mot att bli utlämnade till de tyska gaskamrarna.

Också romernas och samernas situationer under efterkrigstiden skildras i antologin. Ainur Elmgren, slutligen, beskriver hur olika typer av stereotyper under mellankrigstiden användes för att definiera vilka som hörde hemma och inte hörde hemma i det finska folket. Den intellektuella kampen om självidentifieringen skedde mellan svensk- och finskspråkiga, mellan föreställda yttre och inre fiender och i andra typer av polariseringar. Hon visar hur skapandet av det finska folkets homogenitet var ett modernt projekt där först samhällets elitgrupper och sedan under 1900-talet hela befolkningen uppfostrades till finskhet. Minoriteter av olika slag var tvungna att förhålla sig till den nationella självidentifikationen.

Sammantaget är valet av artiklar i antologin balanserat och komplementärt som ger många intressanta infallsvinklar om mötet mellan etniska grupper i Finland. De beskriver hur kulturella element hos minoriteterna transformerades i nya historiska kontexter. Visserligen erkänns transnationella och bilaterala samarbetens betydelse för minoritetspolitiken och för minoriteternas egna politiska mobiliseringar och kulturella revitaliseringar, men nationalstaten utgör ändå den ram som synliggör minoriteterna. Man skulle kunna tänka sig en mer transnationell inriktning där de kulturella elementen hos minoriteterna inte tar stopp vid nationsgränsen. Ett sådant grepp skulle tvinga fram en nationellt jämförande minoritetspolitisk analys om samer i Norge, Sverige, Finland och Ryssland, om skogsfinnar och kväner i Norge, om sverigefinnar och tornedalingar i Sverige. Men det är gott som det är. Den programmatiska positiva tonen i förordet uppfylls helt och fullt

till sitt innehåll. Vi får verkligen lära oss vilka mångskiftande minoritetskulturer den moderna finska historien innehåller.

Redaktörerna förutspår att politiseringen av majoritetsbefolkningens etniska identitet kommer att fortsätta under inflytande av en global mångkulturell utveckling. De formulerar i inledningen en vision om ett världsmedborgarskap som innebär att självvalda identiteter i framtiden kommer att väga tyngre än från födseln tillskrivna identiteter. Sådana visioner och principer är välgörande i dessa tider. Det är berikande med en så fullmatad antologi om minoriteter och deras kulturer i vårt historiskt närmaste grannland.

Luleå tekniska universitet

LARS ELENIUS

Anna Tunlid & Sven Widmalm (red.), *Det forskningspolitiska laboratoriet: Förväntningar på vetenskapen 1900–2010* (Lund: Nordic Academic Press 2016). 182 s.

Det forskningspolitiska laboratoriet handlar om de förväntningar eller visioner som styr svensk forskningspolitik från 1900-talets början fram till i dag. Genom att fokusera på forskningspolitikens långa linjer – kontinuiteter såväl som gradvisa förändringar – bidrar bokens författare med en välbehövlig polemik mot den inom policy och politik inflytelserika föreställningen om att en nyttostyrd, kommersialiserbar forskning på ganska kort tid ersatt en nyfikenhetsstyrd, fri forskning.

Det forskningspolitiska laboratoriet är en nätt volym som består av ett inledningskapitel följt av fyra kapitel vilka bidrar med varsin empirisk fallstudie samt ett femte och avslutande kapitel vilket tar formen av en uppsummerande och brett anlagd exposé över utvecklingen av svensk forskningspolitik. Med bokens titel vill redaktörerna – vetenskapshistorikerna Anna Tunlid och Sven Widmalm – understryka "ett centralt faktum", nämligen att "forskningspolitiken utformats av aktörer som varit verksamma både politiskt och vetenskapligt och att laboratoriet, eller andra forskningsmiljöer, varit en plats inte bara för produktion av ny kunskap utan också för skapande av visioner om vetenskapens framtid". Dessa visioner, menar de, har varit centrala inom forskningspolitiken, och det är också därför som de flesta av bidragen fokuserar på aktörer som ofta fungerat som "både forskningsledare och forskningspolitiker".

Laboratoriet har kommit att bli ett av de mer centrala studieobjekten i modern vetenskapshistoria, kanske det mest centrala, och att bokens förfat-

tare väljer att fokusera på laboratoriet för att förklara forskningspolitikens utformning är i den meningen följdriktigt. Men är redaktörernas antagande om laboratoriets centrala ställning rimligt? Som en av dem själv påpekar i ett av bokens empiriska kapitel fattades avgörande forskningspolitiska beslut under 1960-talet inom och mellan departementen. Och av Tage Erlanders publicerade dagböcker framgår det att ledande forskare som Svedberg och Tiselius var flitiga uppvaktare av Erlander under dennes tid som ecklesiastikminister ("Svedberg-Tiselius" lyder till exempel en egendomlig dagboksnotering från den 25 april 1946). Nog borde väl "maktens korridorer", för att låna en av C. P. Snows mer kända metaforer, ha varit en väl så viktig plats för skapande av visioner om vetenskapens framtid som laboratoriet? Eller är politikerna bara att betrakta som passiva mottagare och vidareförmedlare av forskarnas redan färdigformulerade visioner? Det är bestickande att de politiska aktörerna i stort sett är frånvarande i boken, och att det i stället är de vetenskapliga aktörerna som sägs fungera som forskningspolitiker. Men att forskarna agerade i politiska syften gjorde inte dem till politiker. Rimligare vore då att kalla dem forskningslobbyister.

Även om det onekligen hade varit intressant med en tydligare problematisering av gränssnittet mellan vetenskap och politik, presenterar *Det forskningspolitiska laboratoriet* empiriskt gedigna och välskrivna fallstudier av de vetenskapliga aktörernas roll i formeringen av svensk forskningspolitik. En utförligare redogörelse av tidigare forskning hade dock gjort det lättare att bedöma i vilken utsträckning studien presenterar nya empiriska rön.

I bokens första empiriska kapitel uppmärksammar Sven Widmalm att "vetenskapens tilltagande kommersialisering och kommodifiering", det vill säga tendensen att betrakta kunskap som en vara snarare än en allmänt tillgänglig resurs, är en förändring som vuxit fram gradvis under lång tid. Hans utgångspunkt är de tekniker för rening av kemiska substanser, så kallad separation, som utvecklades av bland andra Theodor (The) Svedberg under 1920- och 1930-talen och som kom att bli en förutsättning för den moderna biovetenskapens utveckling. Separationsforskningen var ett exempel på en ny typ av storskalig, resurskrävande och högteknologisk forskning. Svedberg argumenterade skickligt för att denna typ av forskning krävde en modernisering av forskningens organisering och finansiering och en allt närmare samverkan med industrin. För Svedberg utgjorde vad som i efterhand kallats för "den linjära modellen", det vill säga föreställningen att det råder ett linjärt orsakssamband mellan grundforskning, tillämpad forskning och industriell utveckling, en viktig argumentationsfigur.

Anna Tunlid uppmärksammar i sin tur molekylärbiologins institutionalisering i Sverige. På ett övertygande sätt visar hon i bokens andra kapitel hur ett starkt nätverk i biokemisten Arne Tiselius regi under 1960-talet

framgångsrikt bidrag till att skapa institutionella förutsättningar och mobilisera resurser för den ”nya biologin”. Likt Svedberg argumenterade Tiselius utifrån den linjära modellen. Molekylärbiologiska forskningsgenombrott förväntades leda till tekniska tillämpningar inom livsmedelsindustri och läkemedelsindustri. Eftersom vetenskapssamfundet var bäst skickat att se vilka forskningsområden som hade störst potential, skulle forskarna själva avgöra vilka områden som borde prioriteras.

I det tredje kapitlet belyser Veronica Brodén Gyberg etableringen och utvecklingen av Sveriges policy för forskningsbistånd under åren 1973–2008 genom en fallstudie av Sarec (Styrelsen för u-landsforskning). Sarecs policy var enkelt uttryckt att forsknings- och utbildningskapaciteten i låginkomstländer måste stärkas för att skapa ekonomisk och social utveckling. Brodén Gybergs bidrag är huvudsakligen ett referat av hennes avhandling, *Aiding Science: Swedish Research Aid Policy 1973–2008* (2013). Även om det till skillnad från de övriga bidragen inte har ett uttalat fokus på biovetenskap, passar det dock väl in i bokens övergripande tematik i och med att det ger ett tidigt exempel på uppfattningen att produktiv kunskap kan skapas genom politisk styrning.

Detta synsätt växte sig allt starkare under 1980- och 1990-talen och det därefter följande decenniet. Bokens två avslutande kapitel författade av Francis Lee respektive Mats Benner uppmärksammar hur den svenska forskningspolitikens inriktning mot koncentration och storskalighet kommit att bli en dominerande trend de senaste årtiondena. Påtagligt är också hur kommersiella intressen i allt större utsträckning kommit att influera den forskningspolitiska agendan. I en mönsterigillt genomförd fallstudie av projektet Human Protein Atlas – den största forskningssatsning som genomförts av en privat stiftelse (Knut och Alice Wallenbergs stiftelse) – visar Lee hur de kommersiellt betingade förväntningarna på forskningen inom projektet fick återverkan på de vetenskapliga val som gjordes. Benner ser i sin tur HPA-projektet som ett exempel på ”New Big Science”; en ny typ av storskalig forskning där vetenskapliga och näringspolitiska målsättningar smälter samman i satsningar på så kallade forskningsplattformar. Enligt Benner utmärker sig Sverige i internationellt hänseende genom att ha kanaliserat omfattande resurser till New Big Science-anläggningar inom biovetenskap (SciLifeLab i Stockholm och Uppsala) och materialvetenskap (European Spallation Source, ESS, och Max IV i Lund). Dessa satsningar sägs vara ”strategiska” och motiveras av en tydlig förväntan på att vetenskaplig forskning ska generera tillväxt. De är dessutom politiskt attraktiva eftersom de gör arbetet med att prioritera enklare. När de väl är etablerade kan man dock räkna med att dessa kostsamma anläggningar kommer att ha en styrande inverkan på fördelningen av forskningsmedel under en längre tid.

Till det ska läggas Benners oroväckande iakttagelse att många forskningspolitiska prioriteringar faller tillbaka på starka aktörskonstellationer och -intressen snarare än evidens eller brett samråd.

Det forskningspolitiska laboratoriet är en hantverksmässigt gedigen produkt. Korrekturfelen är obefintliga, sakfelen få (på sidan 134 benämns dock Sveriges lantbruksuniversitet felaktigt Statens lantbruksuniversitet) och boken är dessutom försedd med ett personregister.

Sammanfattningsvis bidrar författarna till *Det forskningspolitiska laboratoriet* med två viktiga iakttagelser. För det första ifrågasätter de uppfattningen att en nära samverkan mellan akademi, stat och industri är ett förhållandevis nytt fenomen. För det andra pekar de på en påtaglig förändring över tid, nämligen det vetenskapliga samfundets minskande inflytande över forskningspolitiken.

Chalmers tekniska högskola

PER LUNDIN